UDC 069.4:903:622”63”(497.11)(049.32)

РУДАРЕЊЕ ПРАИСТОРИЈСКИХ ЗАЈЕДНИЦА НА ТЛУ ЦЕНТРАЛНЕ СРБИЈЕ

У родном Краљеву, у граду у којем је започела и изградила веома запажену професионалну каријеру, др Вера Богосављевић Петровић, музејска саветница Народног музеја Србије у пензији, реализовала је изложбу *Лојаник – Праисторијски каменолом јасписа и опала*, којом је представила резултате истраживања археолошког пројекта *Лојаник – рудник камених сировина праисторијских заједница централне Србије*. Отварање је уприличено 13. фебруара 2026. године у галерији Народног музеја у Краљеву, установе која је, уз Народни музеј Србије, организовала и подржала бројне активности неопходне у процесу остварења овог великог пројекта. Изложба приказује резултате археолошких истраживања праисторијског рудног ревира јасписа и опала на Лојанику и његовој релацији са оближњим насељем на локалитету Црквине на левој обали Ибра, које је ауторка заједно са члановима свог стручног тима обавила у периоду од 2016. до 2022. године.

Брдо Лојаник налази се на уласку у Матарушку бању, око седам километара југозападно од Краљева и представља налазиште палеоботаничког карактера са фосилним остацима окамењеног дрвета, заштићено као научно-истраживачки резерват 1963. године. Археолошки потенцијал локалитета дефинисан је 1988. године, а последњим археолошким истраживањима прецизирани су карактер, стратиграфија, хронологија и значај налазишта. Вишегодишњим континуираним археолошким радовима утврђен је начин екстракције сировина (јасписа и калцедона, опала, брече и силификованог дрвета) путем површинских копова у виду плитких јама и подужних ровова. Паралелно са рударењем обављана је и примарна обрада сировина, што је потврђено хиљадама артефаката из различитих фаза израде. Почеци ових активности датовани су у период средњег палеолита, односно око 228.000 година пре нове ере. Уз обиље литичког материјала, од изузетне важности је откриће трагова ватре коришћене у процесима рударења, опредељено у време око 100.000 година пре нове ере, што за сада представља најстарији доказани пример на територији Србије. Повезује се са колонизацијом популација неандерталаца или архаичног сапијенса, чије је присуство дефинисано на основу технологије обраде камена.

Станишта на самом платоу Лојаника нису откривена, али се на основу употребљеног оруђа за сечење костију и транжирање меса може претпоставити постојање структура сезонског или краткотрајног насељавања. Дуготрајније насеобине могу се очекивати у заклонима појединих стена на странама брда. Такође, успостављена је веза и

са оближњим локалитетом Црквине у Конареву, на којем је, поред нешто боље очуваног насеља из раног неолита, дефинисана примарна фаза управо из времена средњег и горњег палеолита, која је паралелно егзистирала са најстаријим рударским активностима на Лојанику.

Двосмерна интеракција Лојаника и Црквина огледа се кроз однос каменолома и конзумног насеља у периоду дужем од 200.000 година. Сировине са Лојаника преношене су у равничарско насеље на високој тераси Ибра, где је завршавана финална обрада алата и њихова дистрибуција у ширем окружењу. У овом контексту је веома индикативна дуготрајност живота на Црквинама, који заправо започиње са заједницама средњег палеолита и знатно се унапређује од најстаријих фаза неолита.

Изузетан квалитет силификованог дрвета са Лојаника препознат је и у савременом добу. Коришћен је у локалним мануфактурама за израду брусева за оштрење металних оштрица косе, који је у активној употреби могао да траје и више деценија уз незнатна смањења. Повећање обима трговине брусева утицало је на ширење и начин савремене експлоатације коришћењем механизације. Тада су неповратно оштећени археолошки слојеви, процеси ерозије убрзани, чиме је начињен ненадокнадив губитак на локалитету.

Описани сегменти историјата и живота археолошких локалитета Лојаник и Црквине представљени су на изложби оригиналним артефактима у витринама и зидним паноима са фотографијима и цртежима одређених ситуација са објашњењима исписаним на српском језику. Оба начина излагања се међусобно допуњују и ефикасно интерпретирају поједине целине. Посетилац се од уласка на изложбу сусреће са „правим актерима" настанка природног феномена окамењене флоре – цртежима јеле и храста, тада широко распрострањених врста.

Широка зидна платна галерије Музеја идеално су послужила за дочаравање амбијента Лојаника на принтовима великих димензија, који су допринели снажном утиску блискости и сажимања са природним и културним контекстом локалитета. Овакав доживљај посетиоце не оставља равнодушним, већ пружа осећај активне партиципације и превазилази границе емпиријског и рационалног искуства. Посебно емотиван садржај носи омнибус са фотографијама стручне екипе приликом теренског рада и разних ситуација, лепих али и изазовних тренутака, који неизоставно прате процесе археолошког рада. Заправо, овај аспект представља кључ сваког успеха, а то је нераскидива веза са људима – стручном екипом, сарадницима, домаћинима, радозналим посетиоцима, колегама и руководиоцима, без којих пројекат Лојаник не би ни постојао.

Међу зидним панелима, између осталог, посебну пажњу привлаче илустрације истраживања сонде од свега неколико квадратних метара, која је садржавала продукте људских активности насталих у распону од чак неколико стотина хиљада година. Едукативног карактера су дескрипције врста и начина технолошке обраде сировине према којима се врши прецизније датовање и одређују типови каменог алата, начин и сврха њихове употребе, што консеквентно објашњава насељавање ширег простора око места експлоатације сировина. Не може се избећи коментар ни на пано са изгледом савремене екстракције облутка и шљунка у Конареву којим је већи део локалитета Црквине уништен, уз опис којим се директно и недвосмислено говори о размерама уништавања сопствене прошлости. Оваквим одлучним поступком додатно се потврђује чврста посвећеност ауторке очувању археолошког наслеђа, поштовању правила струке и њихове примене без оклевања.

Презентовани елементи материјалне културе, пре свега литички материјал изложен у витринама уз јасна и смислена објашњења, постају лако разумљиви и приступачни не само широј публици већ и стручној јавности која нема чест контакт са

овако специфичном врстом грађе. Сировине и полуфабрикати из различитих фаза израде, више врста финалних производа, распоређених према хронолошкој компоненти и контексту налаза, заузели су централно место у просторијама краљевачког музеја. Поједини изузетни примерци посебно су истакнути, а камени репертоар је употпуњен керамичким продуктима првих фармера са Црквина.

Када се узму у обзир комплексне теренске ситуације и особен археолошки материјал, теже схватљив широј, а некада и стручној јавности, може се констатовати да је Вера Богосављевић Петровић успела да их приближи свакоме на једноставан, пријемчив и врло сликовит начин, чиме је ауторка далеко превазишла све формалне циљеве изложбе. Праћењем поступних и логичних објашњења илустрованих експликативним, каткад и луцидним, па и монументалним визуелним приказима, прича о далеким палеолитским заједницама на централном Балкану постаје јасна, логична и веома занимљива. Цео доживљај употпуњују каталог и монографска публикација изузетних стручних и ликовних квалитета, комплетирајући археолошки истраживачки процес на најбољи могући начин. Овакав свеобухватан приступ публиковању резултата истраживања могао би се сматрати златним стандардом, који је колегиница Богосављевић Петровић веома успешно постигла.

Нова вредност и активна улога изложбе о Лојанику огледа су у примени стечених сазнања и искустава можда већ током наредног изласка на терен или приликом рекреативне шетње у природи. На други, можда интригантнији начин посматраће се природни амбијенти и промишљати о протоку стотина хиљада година и о њиховим материјалним траговима, на које нас подсећају сви елементи овог значајног пројекта.

Изложба о резултатима истраживања праисторијског каменолома јасписа и опала на Лојанику у Народном музеју у Краљеву је завршена. Надамо се да ће се са њеним садржајем путем излагања и у другима музејима и галеријама упознати знатно шира публика, уједно уживајући у истанчаним ликовним решењима којима је дочаран овај јединствен амбијент.

Др Катарина Дмитровић